

MİLLİYET VE İNSANLIK MEFKÛRELERİNİN TARİH TEDRİSATINDA AHENKLEŞTİRİLMESİ

OSMAN TURAN

Türk Tarihi Profesörü

I

Unesco, 1950 yılı yazında, Bruxelles'de, hemen her demokrat memleketin üniversite ve lise hocaları ile maarifcilerinden mürekkep Milletlerarası bir toplantı yaptı. Kırk gün kadar süren çalışmaların gayesi, mekteplerde yapılan tarih öğretimini ve okutulan tarih kitaplarını, Birleşmiş Milletler idealine uygun olarak islâh imkânlarını araştırmak, bu hususta müşterek prensip ve görüşlere erişmek idi. Bu toplantı vesilesiyle Birleşmiş Milletler idealinin kurulması ve geliştirilmesi hakkında bazı mütaalealar ileri sürmek, bunları yalnız tarih tedrisatı bakımından değil, fakat geniş ölçüde ve ilgili birçok meseleleriyle meydana koymak niyetinde idik. Ancak, meslekî ve sair meşguliyetler buna imkân vermedi. Şimdi bu olmayınca, hiç olmazsa, orada yaptığımız ve bir suretini rapor halinde sunduğumuz tebliği neşretmenin faydasız olmayacağını sanıyoruz¹. Zira yalnız memleketimizde değil, dünyada dahi umumiyetle Birleşmiş Milletler ideali ve onun inkişafı için karşılaşılan meseleler hakkında fazla bir şey yapılmadığı gibi hele bu hususta tarih tedrisatının ehemmiyeti üzerinde, yalnız menfi tesirlerini önlemek maksadiyle durulmuş, onun yaratıcı mahiyetine pek dikkat edilmemiştir. Fakat burada, hiç olmazsa Bruxelles toplantısının mahiyetini anahatlarıyla belirtmek, neşretmekte olduğumuz tebliğin anlaşılması için de, faydalı olacaktır.

Bugünkü dünya şartları devletler üstünde kuvvetli bir siyasî teşekküle ihtiyaç hissettirdi ve realite olarak mevcut bulunan milliyet ideali üstünde yaratıcı ve birleştirici bir insanlık idealinin kuvvetleşmesi zaruretini meydana koydu. Bugünkü devlet nasıl milliyet idealinin eseri ve onunla kaim ise birleşmiş bir dünya teşkilâtı da ancak kuvvetli bir insanlık idealiyle yaşayabilir. Zamanımızda, devlet adamlarından önce, mütefekkir ve münevverler arasında yayılması ve yerleşmesi icabeden bu ideali meydana koyabilmek için birçok meselelerin halli gerekmektedir. Bruxelles'de tarih tedrisatı hakkında yapılan toplantı, bu idealin hiç olmazsa bir meselesiyle alâkalı idi. Bu sebeple, Paris'teki meslekî çalışmalarımın ehemmiyetine rağmen, Maarif Vekâletinin bu toplantıya iştirakime dair teklifini memnuniyetle kabul ettim. Bruxelles'e gitmeden önce Unesco'nun Birleşmiş

¹ Bu makalenin sonuna konulan fransızca hulâsası Unesco'nun mezkûr toplantısında tebliğ edilmiştir.

Milletler ideali bakımından yaptığı neşriyatı okumak ve bu suretle Birleşmiş Milletler idealinin mevcut beşerî, millî, dinî kıymetler karşısında aldığı durumu, bunlarla münasebetlerini anlamak icabediyordu. Fakat itiraf etmeliyiz ki maalesef Unesco'nun oldukça geniş neşriyatı arasında bu idealin fikrî temellerini hazırlayan ve tetkik eden ciddî bir eser mevcut değildir ve yapılmış bulunan bu neşriyat Milletlerarası teşekkülleri tanıtan, gayelerini basit bir şekilde anlatan ve çok defa istatistiklerden ibaret olan eser ve broşürlere inhisar etmiştir. Kanaatimizce, Birleşmiş Milletler terbiyevî, ictimai ve kültürel teşkilâtı (Unesco) nın ifa ettiği Milletlerarası ictimai ve kültürel pratik münasebetlerin ahenkleştirilmesi hususundaki hizmeti yanında ve onların üstünde bu Birleşmiş Milletler teşkilâtım tam bir fikir ocağı haline getirmesi ve onun manevî temellerini, Milletlerarası şöhrete malik insanların fikir ve faaliyetleriyle beslemesi, bu hususta yazılmış veya yazdıracağı eserleri dünyaya yayması icap ederdi. Unesco bu gayeye yarar düşüncesiyle neşrini tasvip etmemiz için toplantıya, her münevverin ansiklopedilerden temin edeceği malûmatı ve birtakım istatistikleri ihtiva eden bir eseri sunduğu zaman bu müesseseden bu mevzu hakkında fikrin ve müessesenin ehemmiyetle mütenasip daha ciddî kitapların neşri lâzımgeldiği hususunda şiddetli tenkitler sayesinde otomatik olarak kabul edilmek üzere bulunan bir eseri reddetmemiz mümkün oldu.

Toplantı Unesco Müdürü T. Bodet'nin nutkuyla açıldı. Nutkun Birleşmiş Milletler idealiyle milliyet fikri arasında bir tezat değil, bir ahenk olması lâzımgelen bir mânâyı ifade etmiş olması müessesenin başında bu meseleleri iyi kavramış bir insanın bulunduğunu meydana koyduğu için üzerimizde çok müsbet bir intiba bırakmıştı; konuşma ve müzakerelerimizin bu mihver etrafında tekasüf edeceği ümidiyle de ayrıca memnun olmuştuk. Fakat kırk günlük çalışmalarımızda Birleşmiş Milletler fikrinin ve müşterek bir insanlık idealinin yaratılması ve geliştirilmesi mevzuu pek az bir yer aldı. Çalışmalar daha ziyade mekteplerdeki tarih öğretiminin, Birleşmiş Milletler ideali ile doğrudan doğruya alâkalı olmıyan, yeni ve faydalı pedagojik görüşlere göre yapılması üzerinde temerküz etti. Birleşmiş Milletler idealinin tarih öğretimindeki in'ikâsı, dar ve müfrit bir millî tarih görüş ve tedrisi yerine, milletlerin siyasi, medenî ve iktisadî bağlarla birbirlerine günden güne daha fazla bağlı ve muhtaç oldukları vakıasına dayanarak daha geniş bir dünya tarihi görüşü ve öğretimine imkân vermek ve bu suretle dünya sulhünü ve insanlık sevgisini takviye edip milletler arasındaki zıd diyet vemünafetlerin doğmasına mâni olmak veya mevcut düşmanlıkların ortadan kalkmasına zemin hazırlamak gibi esasları meydana koyan bir fikir ve gayeye uygun olacaktı. Bu hususta en müsbet bir hâdis olarak Unesco'nun tavassutuyla bazı komşu memleketlerin tarih cemiyetleri mümessilleri arasında kurulan komisyonların, okutulan tarih kitaplarında her iki tarafı alâkadar eden vakaların yazılması ve okutulmasında tarafsız ve objektif bir görüşe varmak için girişilen teşebbüsler dolayısıyla

yapılan müzakere ve çalışmaları zikretmek icabeder. Bu mevzuda, daha Unesco'dan önce, İskandinavya memleketlerinin yaptığı ve yapmakta olduğu teşebbüsler hakikaten dikkate şayandır. Filhakika bu memleketlerden herbiri müşterek noktalarda diğerlerinin tasvibini almadıkça tarih kitaplarını neşr ve tedris etmemeğe karar vermişlerdir. Tam anlaşma hâsıl olamıyan mahdut mevzularda da her iki tarafın görüşünü kitaplarına dercedecek kadar ilmî ve objektif bir anlayış birliğine varmışlardır. Almanlarla fransızlar ve ingilizler arasında da aynı mahiyette çalışmalara başlanmış idi. Bunun birbirleriyle komşu bütün memleketler arasında yapılması ve Unesco'nun bu hususta neler yapabileceği hususları üzerinde duruldu.

Tarih kitapları ve öğretiminin ilmî ve insanî bir karakterde İslahı işinin biz türkler için ne kadar arzuya şayan ve binaenaleyh insanî olduğu kadar da millî bir mesele olduğunu takdir etmiyecek kimse tasavvur edilemez. Filhakika Türk tarihinin cihanşumul mahiyeti ve Osmanlı İmparatorluğunun asırlarca eski medeniyet dünyasının ortasında hâkim bulunması dolayısıyla daha Orta çağlardan beri türkler aleyhinde birtakım yanlış ve garazkâr fikir ve kanaatlerin yerleşmesine sebep olmuştur. O şekilde ki bu gibi yanlış ve menfi anane ve kanaat bakiyelerine elan birçok memleketlerin mektep kitaplarında rastlanmaktadır. Fakat bugün için bunların çoğu bilgisizlikten ve eski kitaplarda kalmış bulunan yanlış malûmatın farkına varılmadan yenilerine intikal etmesinden ileri geldiği için bunda mutlaka kötü niyet aramak doğru değildir. Fakat doğru olanı şudur ki Avrupa'da temas edeceğimiz münevverlerde türkler aleyhinde rastlanan yanlış bilgi ve kanaatlerin çoğunun menşei bu Orta çağ ananesinin elan mektep kitaplarından temizlenmemiş olması neticesidir. Mektep kitaplarını yazanların Türk tarihi hakkındaki bilgilerini düzeltmelerini beklemek bir az erkendir. Zira onların Türk tarihi hakkında ilim âleminde yapılan tetkikleri takip etmeleri kolay olmadığı gibi bu gibilerin kolaylıkla faydalanabilecekleri Türk tarihine dair umumî ve itimada şayan tek bir eser de yoktur. Biz mezkûr toplantıda Avrupa ve Amerika'da, muhtelif memleketlerin mektep kitaplarından aldığımız birtakım notları arz ve bunlarda mevcut olan yanlış hüküm ve kanaatlerin bizzat Avrupa âlimlerinin zikrettiğimiz eserleriyle tashih edilebileceğini beyan ettik. Hele Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bazı Balkan ve Asya memleketlerinde bazı tarihî hâdiselerin izahında yalnız noktai nazar farkı değil, şuurlu bir Türk düşmanlığı yaratmak istiyen ifade ve tahrifler de mevcuttur. İlk istiklâl devrelerinde onların millî mevcudiyetleri için caiz görülen bu gibi subjektif ve menfi hükümlerin hâlâ devamına artık bir sebep kalmamıştır. Bu sebeple türklerle komşuları arasında bu gibi komisyonların kurulmasına şiddetle ihtiyaç olduğunu işaret, milletlerarası anlayış için hizmeti aşikâr olan bu cins teşebbüslere Unesco'nun delâlet etmesini rica ettik. Unesco mümes-silleri haklı olarak ilk teşebbüsün alâkadar memleket veya memleketlerden veya onların tarih muallimleri teşekküllerinden gelmesi lüzumuna işaret

ettiler. Fakat henüz ne bizde ve ne de komşularımızda böyle bir teşebbüse geçilmiş değildir. Her memleketin mektep tarihleri yazılırken ilgili mevzularda komşu memleketlerin mütalea ve tasvibini almak hususunda görüş birliğine varılıyordu. Fakat milletlerin tarihî faaliyetleri bugünkü coğrafi sahalarına inhisar etmediği ve milliyetçi devirden önce daha geniş din ve kültür sahalarının tesirleri mülâhaza edilerek bunun kifayetsizliğine işaret etmek lüzumunu duymuş idik. Filhakika tarihî büyük milletlerden ve meselâ Türklerden, İngilizlerden bahsetmeden hiçbir memleket umumî tarih yazamaz; diğer taraftan muhtelif din ve medeniyetler hakkında verilecek hükümler mensuplarını alâkadar eder. Binaenaleyh bu temenni kararı, hâdiseyi alâkadar eden her memleket kaydiyle, genişletilerek kabul edildi. Mektep kitaplarından bahsederken Amerika'da orta tedrisat mekteplerinde okutulan bir dünya tarihine temas etmeden geçemeyeceğim. Eser, bugünün ileri tarih görüşüyle, lise talebelerine verilmesi gereken tarih kültürünün mükemmel bir terkibidir. Dünya tarihini beşeriyetin medenî ve içtimaî tekâmül seyri içinde bir komprime haline getiren bu eserden burada bahsedişimizin sebebini onun bu meziyeti teşkil etmez. Burada onun asıl belirtilmesi lâzımgelen meziyeti bütün milletlerden ve dinlerden bahsederken mazinin hertürlü kötü anane ve tesirlerinden kurtulmaktaki muvaffakiyetidir. Hıristiyanlık ve müslümanlık için tahsis edilen sahifelerini tipik bir misâl olarak zikretmek kâfidir. Eserin naşiri Mr. Brown ile muharrirleri böyle bir eseri gençlerin terbiyesinde bir vasıta yapmakla hakikaten Birleşmiş Milletler idealine hizmet etmişler ve Amerikan milletinin tarihî teşekkülüne uygun ve onun birleşmiş bir dünyanın kuruluşunda oynayacağı rolle mütenasip bir yol için de bir nevi rehber olmuşlardır, Türk tarihine dair bahislerde, gelecek tabılarında nazarı itibare alınmak üzere, talep ettikleri tenkitleri birkaç küçük notla göndermiş bulunuyorum.

II.

TARİH TEDRİSATINDA BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İDEALİNİN İN'İKÂSİ İMKÂNLARI

Birleşmiş milletler idealine uygun olarak milletler arasında bir karşılıklı anlayış ve ahengin vücuda getirilebilmesi için tarih tedrisatına düşen ilk vazife, şüphesiz, gençlerin şuurunda nefret ve düşmanlık yaratmağa sebep olan mevzuları bugünkü ideal ve zihniyete göre ele almak idi. Bu münasebetle Unesco'nun bu husustaki çalışmaları henüz mahdud ve alınan kararların tatbikindeki müşküller henüz baki kalmakla beraber şükre şayandır. Fakat derhal, bu faaliyetlerin Birleşmiş Milletler ülküsü bakımından, aktif olmaktan ziyade pasif bir mahiyette olduklarına işaret etmek icabeder. Filhakika müfrit milliyetçi ve materyalist fikir ve temayüllerin tarih terbiye ve öğretiminde menfi tesirlerini kabul ve mezkûr teşebbüsleriyle bunları ortadan kaldırmağa çalışan bu müessesenin, menfi bir vasıta olarak kullanılan tarihi bu sefer insanlık ideali için daha yapıcı bir unsur haline

getirmek çarelerini araması tabii idi. Zira tarih tedrisatı çerçevesi içinde yalnız milletler arasındaki münaferetleri ortadan kaldırmağa çalışmak kâfi değil, tarihten, milletleri birbirlerine bağliyacık müşterek bir insanlık idealinin yaratılması bakımından faydalanmak da lâzımdır. Birleşmiş Milletler idealinin fikrî temellerini hazırlamak ve tarihin bu hususta daha yapıcı bir rol oynaması imkânlarını araştırmak hususlarının ihmâli, her halde gayenin kudsiyetine rağmen, tarihi zorlamanın ilmî objektivizmi ihlâl edeceği endişesi eseri olmayıp birleşmiş milletler teşkilâtının henüz başlangıçta bulunması ve dünyanın insanlık idealine henüz hazırlanmamış olması vâkiasıyla alâkalı olsa gerek. Fakat Unesco'nun beşeriyetin eşliğinde bulunduğu yeni bir tarih devresine uygun olan insanlık idealinin fikrî temellerini şimdi araştırması zamanı gelmiştir. Nitekim beşeriyetin geçirdiği maneviyat ve ideal buhranının bir neticesi olarak zuhur eden komünizmin en kuvvetli silâhlarından biri de onun kendine mahsus olan tek bir dünya fikridir. Bu da beşeriyetin bugünkü şartların bir neticesi olarak cihanşümul bir ideale olan ihtiyacını meydana koymaktadır.

Birleşmiş Milletler mefkuresine uygun bir tarih tedris ve terbiyesinin temellerini atarken önce bu idealin mahiyeti hakkında bilgilerimizin vazih olması, yahut ona vuzuh vermemiz lâzımdır. Tarih tedrisatında insanlık idealinin samimî bir in'ikâsını görebilmek için şüphesiz onun eski veya mevcut diğer ideallerle münasebetlerini, onlara karşı durumunu tayin etmeliyiz. Meselâ Birleşmiş Milletler ideali, bu teşkilâtın istikbaldeki tekâmülü düşünöldüğü ve hattâ tek bir dünya birliği tahakkuk ettiği takdirde Milletleri tarihin bir emri vakii, hal ve istikbâlin de bir realitesi olarak kabul ettikten sonra onları sadece bir kültür birlikleri telâkki edip milliyetçilik ve insanlık ideallerini birbirlerine aykırı sayan ve, gayede, birincisini ikincisi uğrunda feda eden bir yol üzerinde mi yürümektedir ? Yoksa milletler arasındaki ahengi bozan âmilleri ortadan kaldırdıktan ve bütün milletlere hak ve hürriyetleri verildikten sonra kurulacak yeni bir hürriyet ve demokrasi dünyasında milliyetçilik idealini büyük insanlık idealinin yardımcı ve ikmal edici bir unsuru olarak telâkki eden bir prensipden mi hareket etmektedir? Tarih ne kadar objektif yazılır ve tedris edilirse edilsin bu umumî cereyanların onun üzerinde izlerini görmemek ve binaenaleyh sâde bir bilgi değil, bir terbiye vasıtası da olan bu ilmin yeni nesiller üzerindeki tesirlerini hesaba katmamak imkânsızdır. Bu sebeple önce bu ideal üzerinde durmak gerekmektedir. Bu bahse girerken şunu belirtmekle söze başlamak icabeder ki Birleşmiş Milletler mefkuresi ve teşkilâtının meydana çıkmasında, insanlık duygularının milletler arasında kuvvetle yayılmış olmasından ziyade, beşeriyet ve medeniyetin bugün karşılaştığı tehlikeleri önlemek, yani aktif değil, pasif bir fikir hâkim olmuştur. Bu, teşkilâtın zayıflığına ve dayandığı fikrin milletler arasında tabii olarak mevcut olmadığına delâlet etmez. Nitekim Avrupa medeniyeti, harikulade adımlarla ilerlerken, ruh ve madde muvazenesini, manevî unsurların aleyhinde bozarak materyalist bir istikamet alınca, insan ve cemiyetlerin

selâmeti için zarurî olan, bu muvazenenin bozulması neticesinde birtakım içtimaî buhranlar, medeniyet seviyesine ve refah imkânlarına rağmen, bedbaht kitleler, gittikçe şiddetini arttıran sınıf mücadeleleri onunla birlikte dünyayı da kemirmeğe başladı. Bu buhranları yatıştırmak ve nisbî bir adalet temin edebilmek için bir takım içtimaî ve demokratik hareketler ve müesseseler baş gösterdi. Bütün bu yeni hareket ve teşebbüslerde insanlık ve adalet duyguları mühim bir rol oynamakla beraber ferd ve zümrelerin maddî endişelerini garanti eden ve binaenaleyh maneviyat ve vicdanların tekâmülünden ziyade menfaat şuuru başlıca âmil olarak göze çarpar. Buna rağmen gittikçe büyüyen içtimaî buhranların teskininde bu teşebbüslerin müsbet neticeleri meydandadır. Hattâ manevî kıymetlerle maddî ihtiyaçları muvazene haline getirmek isteyen birtakım içtimaî cereyanların doğmasına ve kuvvetlenmesine de yardım etmiştir. Bunun gibi Birleşmiş Milletler teşkilâtı da, henüz tamamiyle gelişmiş bir insanlık ideali üzerinde kurulmamış olsa bile, dünya buhranlarını teskin ve bu idealin inkişafında başlıca âmil olmuştur. Binaenaleyh şimdi, bu zaruretlerle doğan ve bu imkânlara malik bulunan bu idealin kuvvetlenmesi çareleri bahis mevzuudur.

Filhakika milliyet hisleri emperyalist devletler tarafından başka milletler aleyhine, küçük devletler tarafından da ya meşru bir müdafaa vasıtası olarak kullanılmış veya onların da komşuları aleyhine gelişmek için bir alet haline getirilmiş olduğu zamanlarda, insanların yaratılışında mevcut bulunan insanlık duyguları, ister istemez, maddî ve manevî, az çok bir baskı altında bulunuyordu. Milletlerin birbirlerine karşı hak ve hürriyetleri bir kanun ve teşkilâtle emniyet altına alınmamış bulunan bir dünyada, kendi menfaatine ve komşularının aleyhine her hareketi meşru sayan veya sadece kendi bekasına hizmet eden bir milliyet ideolojisi, yeni bir felsefe, yeni bir din haline geldikten sonra, insanlık idealinin tek taraflı bir inkişafını beklemek tabiatıyla mümkün olamazdı. Böylece Fransız ihtilâlinden sonra ilmî ve teknik keşifler neticesinde siyasî, medenî ve iktisadî münasebetlerin artması nisbetinde milletlerin birbirlerine yaklaşması icabederken milliyet fikirleri mâbudlaşan millet-devlet elinde kin ve nefret duygularını kamçılaman bir vasıta oldu. Halbuki Orta çağlarda beşeriyet büyük dinlerin yarattığı insanlık ve kardeşlik duyguları içinde daha geniş din ve medeniyet dairelerine mensup olarak bu bakımdan o günküne nazaran daha ileri bir manzara arz ediyordu. Aynı dine mensup kavimleri idare eden devletler arasındaki mücadeleler milletler mücadelesi değil, sadece devlet ve hanedanların eseri olduğundan insanlık duyguları bir değişikliğe maruz değildi. Komşu dinler arasındaki muharebeler, Haçlı seferleri müstesna, o zamanki şartlar icabı hudut çarpışmalarından ibaret kalıyor ve nadiren beşeriyet ve medeniyet için bir felâket halini alıyordu. Yeni keşifler neticesinde doğan yeni dünyada ise müfrit milliyetçilik fikirlerinin tahrikiyle de milletler arasına girdi. Böylece Yeni çağlarda beşeriyetin gördüğü sulh ve sükûn devreleri, teessüs eden muvakkat muva-

zenelerden veya daha kuvvetli mücadelelere geçmek için zarurî olan hazırlanma ve fırsat kollama maksadiyle geçen zamanlardan ibaretti. Milletlerarası gerginlik ve münasebetlerde milliyet fikirleri milletleri böyle bir çıkmaza sürüklerken, bundan daha tehlikeli olarak, materyalist esaslara ve sınıf menfaatlerine dayanan ve buna rağmen tarihin kaydetmediği en mutaassıb bir din haline gelen yeni bir cereyan (kommünizm), mücadeleyi bu sefer milletler içine kadar soktu. İşte Birleşmiş Milletler teşkilâtı bu çıkmazdan kurtulmak endişesinin bir eseri olarak vücut buldu. Fakat kurulan bu teşkilâtın kuvvetlenebilmesi için insanlık idealinin milletlerin içinde kökleşmesi icabettiği gibi aynı vechile milletlerin emniyetle bu ideale bağlanabilmeleri ve milliyetçi arzu ve emellerinden bazı fedakârlıklarda bulunmağa rıza gösterebilmeleri için de bu teşkilâtın kuvvetine ve kuruluşundaki ideale sadakat edeceğine inanmaları zarureti vardır.

Filhakika milletlerin insanlık idealine samimiyetle ve hararetle bağlanarak milliyet duygularının buna engel taraflarını feda edebilmeleri için :

- 1) Bütün milletlerin istiklâllerine ve fertlerinin hürriyetlerine kavuşması;
- 2) Devlet veya milletler arasındaki arazi iddialarının hallinde eski emrivakiler veya muahedeler hukuku yerine, tarihî ve kültürel hakları da nazarı itibare alarak bahis konusu bölgelerdeki halkların arzularını esas tutan tabîî hakların kaim olması;
- 3) Büyük devletlerin birbirlerinden, küçük devletlerin bunların veya komşularının kendi aleylerinde emelleri olmadığından, her milletin kendi hakkına razı, başkalarınınkine hürmetkar bulunduğu emin olması;
- 4) Muhtelif memleketlerin medenî seviyesi ne olursa olsun demokrasinin bütün dünyada yerleşmesi;
- 5) Filiyatta bir Birleşmiş Devletler teşkilâtı olan Birleşmiş Milletler teşkilâtının hakikaten milletleri daha iyi bir şekilde temsil eden daha kudretli bir organ haline gelmesi ;
- 6) Milletlerin, milliyet şuurundan yapacakları fedakârlık nisbetinde, Birleşmiş Milletler idealinin kuvvetlenmekte olduğunu görmeleri ve varlıklarını toptan inkâr eden kommünizme karşı millî ve insanî cephenin zayıfladığından endişe etmemeleri şarttır.

Gerçekten, bu ihtimal ve endişeler baki kaldıkça milletlerin insanlık ideali uğrunda millî mefkurelerinden fedakârlık yapmakta bir az ihtiyatlı davranacakları şüphesizdir. Bu endişeler tabiatıyla tarihin tedris ve taliminde de akislerini bulacaktır. Görülüyor ki tavuk-yumurta misali gibi sebep ve neticeler birbirine karışmaktadır. Yani insanlık mefkuresi bu şartların gerçekleşmesine bağlı olduğu kadar bu şartlar da bu mefkurenin tahakkukuna bağlıdır. Bu cihet aynı zamanda sebep ve netice olan bir taraftan değil, her iki taraftan da çalışmanın zarurî olduğunu göstermektedir.

İnsanlık ülküsünün inkişafında mektep terbiyesine ve hususiyile tarih tedrisatına mühim bir mevki verirken bunun milliyet idealiyle münase-

betlerini ilmî ve objektif bir şekilde tayin etmek zarureti vardır. Filhakika bu iki idealin birbiriyle uzlaşma veya çarpışma hallerinden hangisinin varid olduğunu, yahut bu hususların ne nisbet ve istikamette bir ahenk veya tezaat teşkil ettiklerini, veyahut da birbirlerini ne şekilde ikmal edeceklerini bilmeden bunun tarih tedrisatındaki tatbikatı muvaffakiyet temin edemez.

Birleşmiş Milletler teşkilâtı ister bugünkü şekliyle olsun, isterse istikbalde milletleri sadece bir kültür birlikleri haline getirerek bir dünya konfederasyonu tarzında tekâmül etsin, milliyet mefkuresi büyük insanlık idealinin zarurî bir unsuru olarak daima baki kalacağına inananlardan olduğumuzu belirtmeliyiz. Gerçekten milliyet duyguları, insanlık duyguları gibi, pek şuurulu olmamakla beraber, Fransız ihtilâlinde önce de mevcut idi; tarih buna şahittir ve daima da mevcut kalacaktır. Fakat Eski çağların şartları dolayısıyla kavmiyet hududunu aşmadığı gibi milliyetçi devirdeki insanlık duygularının aksine olarak da Orta çağlarda büyük dinlerin kuvvetle müdafaa ettiği ümmetçi duyguların az çok baskısı altında idi. İnsan, yaratılışı icabı aile bağlarından sonra içinde bulunduğu kavme, cemiyete veya millete, bunun ötesinde de hem-cinsi bulunan bütün insanlara karşı merkezden muhite doğru giden birtakım müşterek bağlarla bağlıdır. Eskiden kavmi ve milletin saadet ve felâketlerini hisseden ferd, bugünkü dünya şartları dolayısıyla dünyanın bir köşesinde husule gelen bir hâdisenin tesirlerini ferd ve millet olarak gittikçe artan bir şiddetle daha kolay duymağa başlamıştır. Bu basit şema manevî bağların halkalarını ve insanlık idealinin unsurlarını meydana kor. Aile bağları zayıf olan milletlerde milliyet; milliyet bağları zayıf olan bir dünyada da insanlık bağları zayıf kalmağa mahkûmdur. Her manevî bağ insan ruhu için ulvîleştirici muharrik bir kuvvettir. Milletten ferdlarını birbirlerine ve milletleri milletlere sevdirmek ve ahenkli bir nizama kavuşmak için insanın tabiatında mevcut bulunan bütün ulvî ve mefkûreci temayülleri geliştirmek ve harekete geçirmek gerekmektedir. Bu sayede insanı maddenin esaretinden kurtarmak, beşerin saadeti için muhtaç olduğu madde-ruh muvazenesini kurmak mümkün olacaktır. Demokratik bir memlekette ferdların birbirleriyle münasebetlerini tanzim eden kanun ve müesseseler gibi milletlerarası münasebetleri nizamlayan müesseselerin kuvvetinden emin olduğumuz zaman kendi hakkına razı ve başkalarınınkine hürmetkar bir milliyet ideali insanlık mefkuresi için zararlı değil, bilâkis ona varmanın zarurî bir unsuru olacaktır. Milliyet ideali için manevî kıymetler ve aile bağları elzem olduğu gibi insanlık ideali için de beşeriyetin kazandığı millî, dinî bütün hisler, zahirde ayırıcı görünmekle beraber, hakikatte birleştirici ve onun vücut bulması için zarurî unsurlardır. Diğer taraftan insanlık idealine yükselecek seviyede bulunmayanların onun bazı unsur veya halkalarına bağlanmasının fayda ve zarureti de aşikârdır. İnsanın kendi ailesine mensup olmakla duyduğu iftihar hissi nasıl diğer ailelere karşı aşağı bakışın bir ifadesi değilse ve milliyet duygularıyla bir tenakuz teşkil etmezse

birleşmiş bir dünyada mensup olduğu milletle şeref duymak da öylece başka milletlere karşı bir aşağı bakış, bir düşmanlık vesilesi mânasına gelmez. Binaenaleyh sağlam bir dünyanın kurulması milletlerin maddî ve manevî bakımlardan sağlam bir bünyeye sahip olmalarıyla mümkündür.

III

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER MEFKURESİNE GÖRE TARİHİ TEDRİSTE YAPICI YENİ BİR GÖRÜŞ

Milliyet ve insanlık ideallerinin münasebetlerine dair bu kanaat ve anlayışı hülâsa ettikten sonra bunun tarih tedris ve terbiyesinde nasıl tatbik edilebileceğim, millî tarih ve dünya tarihinin bu esaslar dahilinde nasıl uzlaştırılacağını ve her memlekette ne nisbet ve ölçüde yer alacaklarını göstermek icabeder. Önce tarihin su veya bu ideoloji için bir vasıta olarak kullanılmasında bir subjektivizm göreceklere endişelerine temas etmek zarureti vardır. Gerçekten gayesi mazideki cemiyetlerin hayatlarını olduğu gibi meydana koymaktan ibaret olan tarih ilmi, maksadın kudseyine rağmen, herhangi bir ideal uğrunda zorlanamaz ve bir alet haline getirilemez. Bu endişe elbette ki ilmî zihniyet ve hakikat aşkının samimî ve fakat eksik bir ifadesidir. Zira millî ve insanî gayeler için tarihî hâdiseler ne zorlanmalı ve ne de maksada aykırı gözüken cepheleri meskût geçilmelidir. Eğer milliyet ve insanlık duygularının tabî ve yaradılıştan mevcut olduklarına inanıyorsak şüphesiz bunların tezahürlerine her milletin tarihinde rastlıyacağız demektir. Binaenaleyh tarihî objektivizmden uzaklaşma değil, tarihe bakış tarzı bahis mevzuudur. Tarih tedrisatında millet ve insanlık ideali bakımından ilgili vaka ve fikirler- üzerinde fazla dururken hem hakikate, hem de bu gayelere hizmet etmiş oluyoruz demektir. Esasen geniş ve tarafsız bir tetkik ile her milletin târihinde az çok mevcut olan bu türlü hâdiselerin tarih ilmine dâhil olması ve binaenaleyh tedrisatına girmesi icabeder.

Bu zihniyet ve metoda göre anlaşılacak ve yapılacak olan bir tarih öğretim ve terbiyesi için bir örnek olarak Türk tarihinin her iki ideali besleyecek olan taraflarına bir göz atalım ve bu maksatla önce milliyetçi, sonra insaniyetçi tezahürleri mütalea edelim.

A) Orta Asya'daki Göktürk hükümdarlarının İslâmiyetten önce (VI-VIII inci asırlar) bıraktıkları âbidelerde eski Türk hakanlarının kudret ve haşmetinden, o zamanlar halkın mesut olduğundan bahsettikten sonra Türk milletinin ne gibi manevî zaafı dolayısıyla ve nasıl Çinlilerin esaretine düştüğünden, hakanlarla milletin bu esaretten kurtulmak için yaptıkları mücadele ve fedâkârlıklardan, Hakanı ve devleti olmiyan halkın: "artık ben şimdi ne için çalışayım, kim için kazanayım" tarzında şikâyetlerinden, nihayet hükümdarların aç, az ve çıplak halkı mesut edip çoğalttığından, acı esaret günlerinin unutulmaması ve bu münasebetle daima birliğin korunması gerektiğinden heyecanlı ve idealist bir dille bahsolun-

maktadır. Milliyet hislerinin tarihinde eskiliği ve mahiyetleri dolayısıyla muhakkak ki daima başta zikredilecek olan bu vesikalar ve onların aksettirdiği tarihî ruh ve vakalar artık Türk tarihinin nesillere intikal eden bir malı olmuştur. Hangi zaviyeden olursa olsun en objektif bir tarih yazılışı ve öğretiminde bu ruhun aksetmemesi imkânsızdır. Bu, bu devreyi okuyan türkler için bir heyecan kaynağı olacak, ecnebler için de bir takdir hissi yaratacaktır.

Bunun gibi Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra, inhitata yüz tutan İslâm âlemini ve medeniyetini kurtarmaları hadisesini yaratan manevî kuvvetleri ve bu kavim sayesinde İslâm âleminin yeni bir hayatıyet kazanmasıyla müslüman müelliflerinin türklerle karşı ifâde ettikleri şükran duygularını meydana koymadan bu büyük tarihî oluş, hakikî ehemmiyetiyle kavranılamaz. Keza bu devrin azameti gururunu eserlerinde ifâde eden Kâşgarlı Mahmud, Fahreddin Mübarekşah, Ali Şîr Nevai gibi Türk mütefekkirlerine lâyük oldukları yeri vermeden, Türk dilinin istiklâli için Âşık Paşa gibi şairlerin fikirlerini ve taşıdıkları mânâyı nakl ve izah etmeden, Türk cemiyetinin tekâmülünü ve tarihî realiteyi anlamak imkânsızdır. Türk tarihinin bu türlü tezahürlerini ilmî bir şekilde yazar ve okurken Türk gençlerinde millî hislerin gelişeceği tabiidir.

B) Milliyetçi hisleri besleyen bu gibi birçok misaller yanında, insanın tabiatı iktizası, mevcut bulunan ve insanlık idealini telkin edecek olan birçok vak'a ve fikirlere de Türk tarihinde rastlayacağımız şüphesizdir. Türkler, İslâmiyetten önce, Orta Asya'da, yalnız birçok din ve mezhep mensuplarına hürriyet ve türlü tazyiklerle kendilerine sığınan yabancı din sâliklerine himaye bahşetmekle kalmadılar; bizzat kendileri aynı zamanda ve aynı devletin hudutları içinde millî şâmânî, Budist, Zerdüş, Hirstiyan, Yahudi ve Müslüman dinlerinden birçoğuna mensup cemaatler halinde birbirlerine karşı geniş bir anlayış, barış ve müsamaha içerisinde yaşyarak vicdan hürriyetine dair çok eski ve mükemmel bir örnek verdiler. Selçuk ve Osmanlı imparatorluklarında müslüman ve hirstiyanlar arasında tam bir kardeşlik ve ahengin hüküm sürmesi de bu eski devirden intikal eden tarihî bir meziyettir. Filhakika bu ahenk her iki din mensupları arasında daha derin kaynaşmalara vesile oldu; birçok müslüman ve hirstiyan veli ve azizlerinin türbeleri her iki din mensuplarının ziyaretgâhları haline geldi. Hattâ her iki dine ait birtakım tarikatlerde İslam ve Hirstiyan fikir ve akidelerinden gelen unsurlar bile birbirine karıştı. Türkiyenin kuruluşunda büyük bir mevkii olan II. Kılıç-Arslan, Süryânî patriki Mihael'e yazdığı mektupta kazandığı zaferlerin onun duaları sayesinde mümkün olduğunu söyleyecek kadar geniş bir müsamahaya ve fikir serbestisine sahipti. Hattâ hirstiyanlara karşı bu davranışı dolayısı ile bu İslâm gazisi bazı komşu hükümdarların tekfirine bile uğramıştır. İzdivaçlar dolayısıyla Selçuk saraylarına giren bazı hirstiyan prenseslere yalnız kendi dinlerinde kalmak değil, papazlarını beraber götürmek ve hattâ orada kilise yapmak derecesine varan bir vicadan hürriyeti bahse-

dilmişti ki bu türlü misalleri tarihte her zaman bulmak mümkün değildir. Bu devirlerde yetişen ve eserleri asırlarca türkler arasında mukaddes kitaplar gibi tesir yaratan birtakım büyük mütefekkir ve şairler bu muhitin içerisinde veya onu hazırlayarak, din ve milliyet mefhumlarının da üstüne çıkararak müslüman, hristiyan cemaatlerini arkalarında sürüklüyorlardı. Bütün dinlerin Allah ve hayır yolunda birleşeceklerini derin felsefî şiirleri ve en geniş bir insanlık anlayışı ile nakleden Celâleddin Rumî'nin cenaze merasimine diğer din mensupları aynı matem duyguları ile iştirak ediyorlardı. Hattâ her din mensubu "Biz dinimizin mânasını onun sayesinde öğrendik" diyordu. Bu sebeple Mevleviler birçok büyük insanların yalnız kendi kavmi ve dinî mensupları tarafından sevildiğini ve sayıldığını, halbuki müridlerinin bütün milletler ve bütün dinlerin sâlikleri tarafından tazim edilecek kadar büyük ve müstesna olduğunu söylemekle, haklı olarak, iftihar ediyorlardı. Türk şiirinin kurucularından olan Yunus Emre "İnsanlık kemâlinin yetmiş iki millete müsavi bir gözle bakmakla mümkün olabileceğini" ince sanatı ve derin hisleriyle asırlarca Türk halkının kalbine sokmağa muvaffak olmuştur. Onun şiirleri Türk halkının maneviyatında hâlâ ulvîlik ve heyecan kaynağıdır. Sayısız Türk derviş ve babaları milliyet ve din idealleri üstünde bu insanlık mefkuresinin yolcuları olmuşlar ve bu hususta, Türk tarihinde, bize mükemmel örnekler vermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun cihanşümül bir kudret ve mahiyet almasının manevî temeli de bu idi. Öyle ki yalnız Balkan hristiyanları değil, Avrupa'da mezhep mücadelelerinden ezilen protestanlar bile âdil, hür ve müsamahakâr Türk idaresini özleşmişlerdi.

Demek ki Türk tarihini, bu vakıaları ve tezahürleriyle, objektif olarak, Türk çocuklarına öğretirken onlarda tabîî olarak mevcut olan milliyet ve insanlık duygularının gelişmesine ve aralarında bir muvazene ve ahenk tesisine de fırsat verilmiş olacaktır. Başka milletlerin tarihlerine ayrılacak sahifeler de aynı zihniyet ve bakışın mahsulü olarak bu türlü vaka ve fikirlerin ehemmiyetle belirtilmesini gerektirecektir. Peygamberlerin, filosofların, büyük mütefekkir ve sanatkârların fikir ve eserleri, milletlerine ve insanlığa hizmetleri ve tarihin ceryanındaki rolleri yalnız insanlık idealinin gelişmesini tahrik etmekle kalmıyacak, bizzat bu fikirlerin vereceği yaratıcı ve yüceltici hamlelerle maddî zevklerin esaretinden kurtulmuş olarak büyük insanların yetişmesine de yardım edecektir. Her millet samîmi olarak bu anlayış ve irade ile hareket ettiği zaman, herhalde, beşeriyet saadet yoluna yönelmiş olacaktır;

IV

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İDEALİNE GÖRE TARİHİ TEDRİSTE MÜŞTEREK ESASLAR

Tarihin milliyetçi ve insaniyetçi anlayış ve öğretiminde tutulması gereken yol hakkında kanaatlerimizi hülâsa ettikten sonra tedrisatta millî tarih ile dünya tarihinin filen ne nisbette yer alacaklarına, her ikisi arasın-

daki münasebetlere ve tedris mihverinin nasıl kurulacağına dair fikirlerimizi de arz etmek icabeder. Gerçekten, Birleşmiş Milletler ideali bahis mevzuu olsun olmasın, birbirlerine siyâsî, medenî ve iktisadî bağlarla sıkı bir surette bağlı ve tesirleri olmuş olan milletlerin tarihlerine, eskisinden daha fazla bir yer vermek, tabîdir. Ancak tedrisatta millî tarihle dünya tarihinin alacağı nisbet, türlü memleketlere göre, az çok, değişmekle beraber, muhitten merkeze doğru, içinde yaşanan cemiyet üzerinden, diğer milletlerin tesirlerine ve onlarla münasebetlere göre genişliyen bir ölçü ve istikamet yolu prensipine dayanmalıdır. İnsanlık ideali için millî tarihin ihmali, yukarıda belirttiğimiz esaslara göre, hakikatte insanlık idealinin gelişmesine bir engel demektir.

Bu esasları tesbit ettikten sonra milletlerin tarihî vakaların anlayış ve izahında da birtakım müşterek ölçü ve görüşlere sahip olmaları zarureti vardır. Beşeriyet tarihinde, cemiyetlerin doğuş, gelişme ve nizamlarında ve ferdlerin manevî hayatlarında büyük bir vazife görmüş olan dinlerin, ruhları ilâhî ve ulvî hedeflere yükseltmekte oldukları, insanlar için hayır ve saadet âmili bulunduğu ve bu esaslarda, derecesine göre, bütün dinlerin birleştikleri hususunda tam bir anlayışa varmalıyız. Bu bizim tek bir dine inanmamıza ve hattâ hiçbir dine inanmamamıza mâni teşkil etmez. Bu esaslarda birleşen dinler, diğer farklardan dolayı, tedrisatta, doğru veya bâtil diye hükümlere tâbi tutulamazlar. Her din mensubu için hak ve mukaddes sayılan inanışlar başkaları için hürmete şayan olmalıdır. Bu insanî anlayış ve telâkkinin dünyanın geçirmekte olduğu maneviyat buhranının eseri olan materyalizmin durdurulmasına da hizmet edeceği aşikârdır. Zaten ilmî tetkikler göstermiştir ki dinler de tarihî tekâmüle ve cemiyet şartlarına tâbi olarak gelişmiş ve yalnız merasim ve âdetlerde değil, akidelerde dahi birçok karşılıklı tesir ve iktibaslar vukubulmuştur. O halde aynen nakledilmesi zarurî olan tarihî metinler dışında insanları mümin ve kâfirdir diye tasnife tâbi tutan ayırıcı ve tahkir edici eski tâbir ve ifâdelerden katiyetle sakınma olgunluğunu göstermek gerekir. Bunun gibi her dinin peygamberleri, evliyası, mâbedleri de saygı mevzuları içine girer. Nitekim İslâmiyet kilise ve havraları ya eski şeklinde ibadethane olarak bırakır veya camie tahvil eder ve fakat başka bir iş için kullanılmalarına cevaz vermez. Bu anlayış bize komşu dinler arasındaki mücadeleleri, tarihî realiteye uygun olarak ve o zamanki ruh ve havasiyle nakletmeğe mani değildir. Bilâkis o zamanki inanış ve zihniyete göre gaza yapan insanlar, ister ecdadımız olsun, ister onlarla mücadele etmiş bulunsun, bir idealin kahramanları olarak ya tebcile veya takdire lâyık olacaklar, millî ve insanî hislerimizin gelişmesine vesile teşkil edeceklerdir.

Dinler gibi medeniyetlerin teşekkül ve izahında da aynı müsbet ve müşterek görüşlere ihtiyaç vardır. Her medeniyet kendinden evvelki medeniyetlerden ya birtakım unsurlar almış veya onların yeni bir sentezi olmuştur. Yunan medeniyetinin ehemmiyeti ne olursa olsun ondan evvelki Yakın-şark medeniyetleri olmaksızın onun teşekkülü izah edilemez. İs-

lâm medeniyeti de Yunan ve Eski Yakın-şark medeniyetlerinin bir sentezi olarak doğmuş ve gelişmiştir. Ara sıra rastlandığı üzere bunu Arapların mahsulü sayan dar görüşten ve öylece adlandırılmasından sakınmalı ve İslâm dinine mensup bütün kavimlerin eseri olduğu hakikati ifâde edilmelidir. Hiçbir medeniyet tek bir milletin eseri olmamıştır ve olamaz. Diğer taraftan önce İslâm medeniyeti, ondan sonra onun tarihî ehemmiyeti ve Avrupa medeniyetinin doğuş ve gelişmesindeki büyük rolünü, mahdut müsteşrikler çevresinden mektep kitaplarına ve Avrupa'nın geniş münevver muhitine tarihî realiteye uygun olarak îzah ve nakletmek zamanı çoktan gelmiş bulunmaktadır. Artık bizzat Rönesansın başlaması Avrupa'nın İslâm dünyasıyla asırlarca vukubulmuş olan geniş medenî ve iktisadî münasebetlerinin bir neticesi olduğunu umuma da maletmelidir. 16 ve 17 nci asırlara kadar İslâm medeniyetinin müsbet ilimlere taallûk eden ana kitapları Avrupa üniversitelerinde, lâtince tercümeleryle, tedris kitapları idi. Fârâbî, İbnü Sînâ, Hârezmî, İbnü Bâce gibi birçok İslâm filosof ve âlimleri, isimlerinin Avrupa dillerinde aldığı şekilleriyle, İslâm dünyasında Aristo, Eflâtun, Calinos, Batlamyus gibi, Avrupa medeniyetinin de malı olmuştur. İbnü Rüşd müslüman dünyasında sâdece bir filsoftur; Avrupa'da ise aynı zamanda bir felsefî mektebin, bir fikir cereyanının (Averrhoisme: İbnü Rüşdücülük) da kurucusudur. Rönesansın meşhur mütefekkirlerinden Bacon "Yunan medeniyetini öğrenmek istiyorsak İslâm medeniyetini tanımak, Aristo'yu anlayabilmek için de İbnü Sînâ ve İbnü Rüşd'ü tetkik etmek ve binaenaleyh arapçayı öğrenmek mecburiyetindeyiz" diyordu. Bu görüşle ufuklarımızı genişlettikten sonra artık, bugüne kadar Avrupa'da hâkim olan bir düşünce olarak, Orta çağların medeniyet bakımından karanlık ve geri bir merhale teşkil ettiğine dair, sadece Avrupa tarihi bakımından doğru olan, bir görüşü bütün dünyaya, medeniyete teşmil etmekten kurtulmuş olacağız. Maalesef bu yanlış görüşün tesirlerine, tenkit fikrinden mahrum ve kendi tarihini bilmiyen Şark memleketlerinde de rastlanmıştır.

Bundan başka, esaslarda ve menşelerdeki bu iştirak dolayısıyla, eski Yakın-Şark'tan gelen ve Yunan, İslâm ve Hıristiyan gibi üç şekilde tezahür eden bu medeniyetleri, hakikatte ana hatlarıyla, tek bir *Akdeniz medeniyeti* umumî adı altında birleştirmek mümkündür. Şu farkla ki bu medeniyet yeni çehreleriyle Akdeniz havzasının şark, şimal ve cenup sahillerinde, asırlar boyunca, sıklet merkezini değiştirmekten başka bir şey yapmamıştır. Akdeniz medeniyetleri arasındaki yakın münasebetler üzerinde böylece dururken, eski devirlerin şartlarına rağmen birbirlerinden çok uzak sahalarda bulunan medeniyetlerin karşılıklı tesirlerini de gözden uzak tutmamak ve ehemmiyetleri nisbetinde tedrisat kadrosuna sokmak icabeder. Filhakika Çin'in kâğıdı, ipeği, çinileri, matbaanın kuruluşundaki mevkii gündelik hayatın da mevzularıdır. Hind felsefesinin mistik tesirleri, edebiyatı, Hind riyaziyesinin İslâm ve Orta Asya kavimleri vasıtasıyla İslâm ve Avrupa medeniyetinin inkişafındaki rolü bizi bugünü anlamağa,

Uzak-Şark medeniyetlerini tanımağa sevkeder ve bu münasebetle insanlık ve medeniyetlerin, birbirlerine ne kadar bağlı bulunduğu kanaatine götürür. Bunun gibi her milletin kültürüne girmiş olan komşu millet ve medeniyetlere ait unsurları da tamamen dar bir millî görüşten kurtarıp tarihî realiteleri ile nakletmek icabeder. Meselâ ciddî bir şekilde tetkik edildiği takdirde, tarihî münasebetlerin neticesi olarak, bugünkü Türk kültüründe Çin, Hind, İran, Arap, Rum, İtalyan ve nihayet yeni devir Avrupa medeniyetinin birçok unsurlarını birer birer meydana koymak mümkündür. Bunun gibi, nisbeti şu veya bu derecede olmak üzere, Türklerin gerek doğrudan doğruya kendilerine ve gerekse birçok medeniyetler ortasında bulunması dolayısıyla bu medeniyetlere ait unsurları mezkûr kavimlere nakletmiş olduklarına dair de birçok misallar vardır; bu keyfiyet diğer milletlerin tarih ve kültürleri için de böyledir. Bundan başka birtakım ilmî ve sınaî keşiflerin şerefini paylaşmakta, milletler arasında, hâlâ mevcut olan iddiaların sona ermesi ve tarihî hakikatlerin her memlekette aynı kalması için de müsbet neticelere varmış bulunmalıyız. Bu münasebetle eski medeniyetlerin mutlaka Ariflerin eseri olduğu nazariyelerinden başlayarak yeni zamanlardaki keşiflerde Avrupalı milletler arasında mevcut olan nizalara ve bunların tedrisat ve sair telkin ve propaganda akislerine nihayet verilmesi zamanı gelmiştir.

İnsanlık ideali bakımından olduğu kadar ilmî bir tarafsızlığa riayet maksadiyle de milletler arasında vukubulmuş olan mücadelelerin karşılıklı olarak meydana çıkardığı birtakım hakaret-âmîz ve tahkir edici tabirlere de dikkati çekmek ve artık mânası kalmıyan bu gibi tâbirleri ortadan kaldırmak lâzımdır. Meselâ din farkı ve tarihî mücadelelerin tabîî bir neticesi olarak, Avrupa'da türklere karşı birtakım menfî hisler teşekkül etmiş, bu sebeple türklere barbar ve medeniyete düşman olduklarına, tarihî hakikatlerin tamamıyla aksine olarak, tahrip ve zulümlerine dair eski fikirlere, Haçlı seferlerinin bu sebeple doğduğuna, Şarkî Avrupa kavimlerinin asırlarca onların zulmüne maruz kaldıklarına dair yazılara hâlâ garbî Avrupa memleketleri mektep kitaplarında bile rastlanmaktadır. Çok defa kasd olmadan sadece eski ananelerin şuursuz bir şekilde devamı mahsulü olan bu gibi metinlerin artık tashihi zamanı gelmiştir. Bunların kötü tesirleri lise tahsili görmüş Avrupalı münevverlerle temasta derhal müşahede edilebilir. Balkan memleketlerindeki daha müfrit ifâdelerden başka, bir az da emperyalist devletlerin tesiriyle kendi sukutlarını Türk hâkimiyetine yüklemek isteyen yanlış ve hattâ gazezkârane fikirler bazı komşu İslâm ülkelerinde de yayılmış bulunmaktadır. Halbuki bedihî olarak tarih, onlardan hiç olmazsa bir kısmının mevcudiyetlerini muhafaza edebilmelerini Türk idaresine borçlu olduklarını göstermiştir. Hattâ mahdut sayıda da olsa Avrupa'da bazı meşhur tarihçiler bile bu tarafsız olmayan hislerin kurbanı olmaktan kurtulamamışlardır. Bu keyfiyet tarihî hakikate olduğu gibi, yaratmak istediğimiz tek dünya idealine de zararlıdır. Filhakika Akdeniz havzasının dörtte üçüne ve Avrupa ortalarına kadar geniş

sahalarda yaşayan ve bir çok kavimleri asırlarca sulh ve sükûn içerisinde yaşatan bir milletin iç âlemi ve medenî müesseseleri düşünülmezsizin bunun mümkün olamayacağı ve binaenaleyh bu zihniyet ve tâbirlerin kendiliğinden sakit olacağı muhakkaktır. Hattâ bu hâkimiyet çok defa, bahsettiği geniş dinî ve kültürel hürriyet, iktisadî refah ve içtimaî adalet dolayısıyla, halkların arzuları neticesi olmuş veya o sayede kolaylaşmıştır. Onun bu vasfı dolayısıyla Bizanslıların katolik garp dünyasına müslüman Türk hâkimiyetini tercih ettiği malûmdur. Balkanlarda milliyet ve mezhep mücadelelerinin yarattığı huzursuzluk ve anarşi Türk idaresiyle sona ermiştir. O şekilde ki Avrupa'da mezhep muharebeleri en şiddetli bir safhayı girdiği zamanlarda birçok protestan cemaatleri, dinî hürriyet ve sükûna kavuşmak maksadiyle türklerin gelmesini temenni ve talep etmişlerdir. Aynı zamanda İspanya'da başlayan engizisyon hareketleri orada müslüman ve yahudilerin barınmasını mümkün kılmamış, yahudiler Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu ve teşkilâtı zayıflayınca ve bununla muvazi olarak Fransız ihtilâlinin neşrettiği milliyet fikirleri yayılınca kadar Türk idaresine karşı ciddî bir memnuniyetsizlik hisve hareketi vücut bulmamıştır. Bu suretle bu milletler istiklâllerine kavuştukları zaman sağlam millî bünye ve kültürlerini asırlarca muhafaza edilmiş olarak buldular. Bir ecnebi idaresi olması dolayısıyla Balkan milletlerinden Türk idaresinin medhiyesini bekliyemeyiz. Fakat bazı Balkan memleketlerinde olduğu gibi, dar ve müfrit milliyetçilik tesiriyle, tarihin tahriki, herhalde ilme ve insanlık idealine aykırı olsa gerek. Hele alâkadar milletlerin birbirleriyle vukubulan tarihî münasebetlerini izahta takip edecekleri subjektivizmin, alâkadar olmıyan milletler tarafından şu veya bu millete karşı bir sempatinin eseri olarak, devamı afvedilmez bir hatadır.

Tarihin tedrisinde siyasî ve askerî tarihten ziyade içtimaî, medenî ve iktisadî hâdiselere ehemmiyet verilmesi yalnız milletler arasında münaferet vesilesini önlemek bakımından değil, bugünkü geniş tarih anlayışına uygun olması dolayısıyla da doğru ve faydalı olacaktır. Siyasî ve askerî hâdiseler doğurduğu tarihî neticelerin ehemmiyeti nisbetinde, fakat teferuata girişmeksizin, tedrisatta yer almalıdır. Meselâ İskender fütuhâtı Yunan kültürünün şarka yayılması ve yeni medeniyet ve kültürlerin doğmasını izah için üzerinde ehemmiyetle durulacak, fakat cereyan tarzı ancak ana hatlarıyla anlatılacaktır. Keza Kavimler Muhaceretinin Avrupa ve Asya'da doğurduğu neticeler ve bunların sebepleri bu hâdiselerin siyasî ve askerî vakalarını tafsil etmekten elbette daha mühimdir. Yine Selçuk istilâsının siyasî ve askerî vakaları değil, Yakın-şarkın türkleşmesi, İslâm medeniyeti ve müslüman kavimleri tarihinin yeni bir safhaya girmesi, Akdeniz havzası ve Avrupa'da doğurduğu büyük neticeler üzerinde durulmak gerektir. Bununla beraber burada küçük bir noktaya dikkat etmek icabeder: İlmî tetkiklerin bugünkü ileri seviyesi dolayısıyla Avrupa kavimleri tarihini bu zihniyet ve metodla yazmak ve tedris etmek çok kolay olduğu halde aksi şartlar münasebetiyle Şark kavimleri tarihi için müş-

kilât mevcuttur. Bununla beraber tarihi bu mânâda anlıyan mütehasşis-
ların mekteplerde tedaris edilecek bu mahiyette eserler vücuda getirme-
lerinin, mükemmel değilse bile, mümkün olmadığını söylemek istemiyoruz.

Buna rağmen tedrisi zarurî olan askerî ve siyasî vakaların milletler
arasında münafereft yaratması endişesi bizce pek varid gözüküyor. İnsanlık
ideali kuvvetleştiği, milletlerin birbirlerine karşı sevgi ve saygıları yer-
leştiği zaman yeni ruh ve zihniyet bunları bir fosili seyrederek gibi görecektir.
Buna dair bir misali Türk tarihinden alabiliriz. Orta Asya'da Arap
fütuhâtını sevkederek Arap kumandanlarıyla mücadele eden türkler şüphesiz
bunları düşman nazariyle karşılamışlardı. Aynı şahıslar İslâm idealinin
türkler arasında yerleştiği zamanlarda düşman değil, kendilerini hidâyete,
hak dine götüren evliya, mukaddes kahraman vasfını aldılar ve din his-
lerinin zayıfladığı ve milliyet hislerinin meydana çıktığı son zamanlarda
da bunlar eski kudsiyet mevkilerini kaybettiler. Daha yeni çağlarda bir-
birleriyle birçok mücadeleler yapmış bulunan milletlerin, yeni şartlar
dolayısıyla dost olmaları bu vakaları unutturmadığı gibi düşmanlığı idamede
de bir vasıta olmamıştır. Bu sebeple düşmanlığın sebepleri tarihten ziyade
hâl ve istikbâle aiddir. Buna dair yine bizi alâkadar eden iki misâli
zikrederim : Rusların asırlardanberi Türklere tecavüzü, bizde haklı ola-
rak düşmanlık hissini beslemesi tabîdir. Buna mukabil Türkler, husu-
siyle Şarkî Anadolu halkı daha sıkı münasebetlerde bulunduğu Rusları
ferd' ve insan olarak, misafirperver, cömerd ve samimî, yani kendisine
yakın telâkki eder. Halbuki bu halk bir harb vukuunda onlara karşı
amansız bir mücadele için her fedakârlığa hazırdır. Bu iki his, ilk ba-
kışta, birbirine zıt gibi görünür. Fakat dikkat edilirse burada millî hak-
lar ve millî izzet-i nefis bahis mevzuudur ve düşmanlık Rus halkına de-
ğil, onu temsil eden tecavüze ve Rus devletine karşıdır. Bundan dolayı
bir gün bu tecavüzdən samimiyetle vazgeçildiği zaman, böyle bir his
bahis mevzuu olmayacaktır. Nitekim, Birinci Dünya harbinden sonraki
kanlı mücadeleler, yeni şartlar icabı kurulan Türk-Yunan dostluğuna
engel olacak bir âmil teşkil etmemiştir. Binaenaleyh yeni şartlar, yeni
zihniyet bu ihtimalleri ortadan kaldıracaktır. Tarihteki mücadelelerine
rağmen bugün birçok milletlerin tam bir dostluk ve ahenk içerisinde
bulduklarına dair misaller de bunu açıkça göstermektedir.

Fikirlerimizi hülâsa edelim: İdealsiz bir cemiyet ruhsuz bir Vücut
gibidir. Her cemiyet nasıl birtakım manevî kıymetler manzumesi netice-
si mevcut ise birleşmiş bir dünya da ancak müşterek bir insanlık mefkû-
resiyle kurulup yaşayabilir. Buna varabilmek için beşeriyet ve medeniyetin
şimdiye kadar elde etmiş olduğu bütün manevî kıymetleri muhafazaya,
onlara dayanmağa ve bunları yeni şartlarla uzlaştırmaya mecburuz. Aksi
takdirde daima bir içtimaî inanışlar manzumesi içerisinde yaşamağa ve
bir ideale muhtaç olan ferd ve cemiyetlerde husule gelecek bir maneviyat
buhranı ve boşluk, kommünizm tarafından işgal edilecektir. Filhakika
kommünizmin yayılışında maddî sebeplerden ziyade cemiyetlerde, mevcut

ideal ve kıymetlere karşı itimadın sarsılması dolayısıyla maneviyat buhranlarının âmil olduğu ve bu sebeple de temelleri materyalizme dayandığı halde idealist bir mahiyet aldığını görüyoruz. Eğer bugün dünya buhranı daha tehlikeli değil, kommünizm daha kuvvetli gözüküyorsa bunun sebebini kommünizmin gayri insanî ve gayrî tabiî hüviyetinde değil, eski kıymetlerin henüz hayatiyetlerini muhafaza etmiş olmasında aramalıyız. Binaenaleyh bugünkü dünya şartları dolayısıyla kommünizm yok edilebilir; fakat beşeriyetin bir mefkure ihtiyacı daima baki kalacaktır. Bu sebeple kommünist görüşünden farklı ve meydanı ona bırakmıyan bir insanlık ideolojisini bu bakımdan da kurmak ve beslemek zarureti vardır. Bu hususta tarihin öğretim ve terbiyesine büyük bir vazife düşmekte ve pasif olmaktan ziyade aktif bir unsur haline getirilmesi gerekmektedir. Burada yalnız millî endişelerle değil, tesir şümulü dolayısıyla de, ilk adımların başta Amerika olmak üzere büyük devletlere terettüp ettiği bedihîdir. Bize, Maarif Vekâletine ve muallim birliklerine düşen ilk vazife muhtelif memleketlerin ve komşularımızın meketplerde okuttukları tarih kitaplarında Türklere dair bahisleri gözden geçirip hatalarını objektif olarak tesbit ettikten sonra keyfiyeti alâkalı memleketlere ve Unesco'ya bildirmektir. Türkler bugünkü maddî ve manevî güçleri itibariyle bu insanlık ülküsüne rehberlik edecek bir durumda değildirler ; fakat onu benimsiyebilecek eski bir tarihî ananeye sahip olduklarından bu fikrin dünyada yayılması ve milletlerin göstereceği samimî alâkanın kuvveti nisbetinde buna müzaheret edeceklerdir. Hattâ Selçuk ve Osmanlı imparatorlukları devirlerindeki kudreti haiz olsaydık insanlık mefkuresinin rehberliğini yapabilirdik. Fakat unutmamalıdır ki Türklerden büyük bir kitlenin kurtuluşu belki bu idealin gelişmesiyle mümkün olacaktır. Bu da milliyet ve insanlık ideallerinin, henüz tatbikatte tamamiyle kendini göstermese bile nazariyatta, birbirine ne kadar bağlı bulunduğu ve şümulü muhtelif zaviyelerden mütalâa edilirse, her millet için aynı ehemmiyeti haiz olduğuna dair misâllerden biridir.

L'HARMONISATION DES IDEAUX NATIONAUX ET HUMAINES DANS L'ENSEIGNEMENT DE L'HISTOIRE¹

OSMAN TURAN

Professeur d'Histoire Turque

Le projet concernant l'enseignement de l'histoire élaboré par un comité de l'UNESCO a fait l'objet de notre étude. Du point de vue de son contenu, il peut se diviser en deux parties : une partie, la plus étendue, tout en n'étant pas directement liée aux principes des Nations Unies, contient l'énoncé d'une série de principes pédagogiques nouveaux, destinés à être appliqués dans l'enseignement. Tout en constatant l'utilité intrinsèque de cette partie du projet, nous n'avons pas l'intention, ni la compétence nécessaire pour en discuter le contenu. Notons seulement en passant que nous n'apercevons pas très clairement le rapport de cette partie pédagogique du projet avec les principes directeurs et les buts de l'ONU. Par contre, la partie concernant l'enseignement de l'histoire, tel qu'il doit se faire conformément aux principes de base et aux buts de l'ONU, occupe une place relativement plus petite dans le projet. Son contenu peut se résumer comme suit : abandonner l'enseignement de l'histoire étudiée et présentée du point de vue strictement national et le remplacer par une conception historique plus large, soulignant la relation et l'interdépendance des nations entre elles. Cette étude de l'histoire doit, en éveillant chez le lecteur le sentiment de fraternité et de solidarité entre les peuples, fortifier chez ceux-ci l'amour de la paix et aider ainsi à supprimer les conflits entre nations.

La suggestion a pourtant, comme on a pu le voir, un caractère plus passif que constructif, c'est-à-dire que, soulignant les résultats négatifs de l'enseignement historique influencé par le nationalisme extrémiste, elle se contente de préconiser sa suppression, sans toutefois établir nettement quel devrait être l'enseignement conforme aux idéaux des Nations Unies et comment devraient être traitées les questions historiques pour en obtenir l'effet souhaité. Ce manque de proposition concrète et de programme bien défini est-il dû à la situation encore instable et débutante de l'Organisation des Nations Unies ou s'agit-il plutôt des effets de l'objectivisme des savants craignant de fausser l'histoire en la mettant au service de buts et d'idéaux humanitaires ? Il n'y a rien dans le projet qui

¹ Résumé de l'article précédent communiqué dans le séminaire de l'Unesco à Bruxelles en 1950 sur l'amélioration des manuels d'histoire.

puisse nous indiquer si nous devons imputer ceci à l'une ou à l'autre de ces raisons. Quoiqu'il en soit, les méthodes et l'objectif de l'enseignement de l'histoire resteront mal définis tant que le but à atteindre ne sera pas clairement formulé.

L'ONU considère-t-elle le nationalisme et l'idéal humanitaire comme deux courants nécessairement en conflit l'un avec l'autre et vise-t-elle à l'évincement complet du premier par le second? ou entend-t-elle protéger l'unité culturelle de chaque nation dans le cadre même du monde unifié? ou bien encore, une fois tous les facteurs susceptibles de détruire l'harmonie et la solidarité entre nations définitivement supprimés et droits et libertés également répartis entre elles, tendra-t-elle à considérer le nationalisme comme un élément complémentaire de la grande idée d'humanité?

L'histoire n'est pas seulement une matière à connaissance et il serait vain d'imaginer une histoire, aussi objective et scientifique fût-elle, qui n'ait sur les jeunes générations une influence éducative. C'est pourquoi il est indispensable, avant l'élaboration d'un livre d'histoire quelconque de fixer les principes à suivre, d'agir en accord avec eux, afin d'obtenir le résultat voulu. C'est ainsi qu'il nous faut tout d'abord exposer dans ses grandes lignes l'idéal des Nations Unies, tel que nous le comprenons et essayer ensuite d'établir quel devrait être l'enseignement de l'histoire conforme à cet idéal.

I.

Tout d'abord soulignons que ce qui a donné naissance à l'ONU est la nécessité d'enrayer le danger de guerre plutôt que d'établir des sentiments humanitaires parmi les nations. Ceci ne veut pas dire toutefois que l'organisation soit inutile, artificielle ou même que cet idéal humanitaire ne se trouve pas naturellement parmi les nations.

Nous constatons, en effet, que la civilisation européenne, tout en faisant des progrès rapides dans le domaine matériel, est non seulement restée stationnaire sur le plan moral et spirituel, mais plutôt a, par le développement sans fin de l'égoïsme personnel, suivi une voie régressive, troublant ainsi l'équilibre entre les éléments matériels et spirituels indispensables au bonheur de l'homme. L'ébranlement de cet équilibre a causé quelques crises sociales, l'augmentation des masses malheureuses, l'apparition et l'intensification des luttes sociales. C'est pour apaiser ces crises et établir une justice relative que des institutions sociales, des mouvements démocratiques et socialistes sont nés. Malgré les sentiments de justice et d'humanité qui sont à la base de tous ces mouvements, il est certain qu'ils tendent à garantir des soucis d'ordre personnel et égoïste plutôt que d'ériger en idéal l'affection et la solidarité parmi les hommes. Quoique pourvu de défiance sur le plan moral, les résultats positifs de ces entreprises n'en restent pas moins incontestables. C'est ainsi que l'ONU,

bien que ne pouvant se baser sur un idéal humanitaire bien ancré et développé parmi les nations participantes, est, par la présence même de certains principes adoptés, à même d'éviter certains conflits entre les nations. En dehors de ces principes, il est toujours possible de mettre à profit dans la voie vers cet idéal les sentiments de solidarité inhérents à l'homme. Ce sentiment a malheureusement trop souvent été remplacé par la haine et le ressentiment, étouffé qu'il était par le nationalisme des grandes puissances usant de celui-ci comme d'un moyen d'exploitation contre les petits Etats ou par le réveil exacerbé du sentiment national de ceux-ci qu'ils leur opposaient comme défense légitime. Le nationalisme a également été un instrument assez commode pour s'approprier droits et prérogatives au détriment des pays voisins.

Dans un monde où les droits et les libertés des peuples n'étaient garantis par aucune loi ou organisme et où un idéal nationaliste considérant comme légitime toute entreprise intéressée, dirigée contre d'autres nations, était élevée en doctrine, il aurait été vain de s'attendre au développement unilatéral des idéaux humanitaires.

Après la Révolution Française, alors qu'on était en droit à s'attendre à ce que les relations politiques, économiques et culturelles aillent s'accroissant parallèlement au développement rapide des découvertes scientifiques et techniques, la naissance d'un nationalisme sous l'impulsion de l'Etat-nation fut cause que les peuples se séparèrent de plus en plus et au lieu de sentiments de solidarité et d'affection, il se développa la haine et le ressentiment entre les peuples.

Par contre au Moyen-Âge les peuples se trouvant groupés en unités des grandes religions, les sentiments de fraternité entre hommes, encouragés par les grands courants religieux, étaient plus forts et les peuples vivaient, par ce fait, plus heureux et dans un stade plus avancé de culture morale. Les Croisades mises à part, les conflits religieux, par la fait des conditions du temps, se réduisaient à des escarmouches de frontières et ne prenaient pas l'aspect de grandes catastrophes pour la civilisation. Après les grandes découvertes, le monde se trouvant comme rétréci, les conflits, par le développement même du nationalisme, éclatèrent entre les nations mêmes. C'est ainsi que les temps modernes, les périodes relatives de paix ne furent pas l'œuvre d'une organisation internationale, mais le résultat d'équilibres passagers ou de périodes de préparation et d'expectatives en vue de grands conflits. C'est pourquoi il est impossible de donner à ces périodes le nom de périodes de paix véritables. Alors que la tension entre les nations en était à ce point et le nationalisme se développait dans ce sens, apparut une idéologie plus dangereuse encore, basée sur des principes matérialistes et des prérogatives de classe, et qui en vint même à prendre la forme de la religion la plus fanatique que l'histoire ait vue et qui alluma le conflit non plus entre les nations, mais dans la nation même.

L'humanité dans son effort vers l'équilibre des forces morales et matérielles indispensables au bonheur de l'homme et à la sauvegarde de la civilisation se voit opposer une idéologie niant et visant la destruction de toute force morale. L'idéologie d'un monde unifié sous l'égide de cette doctrine unilatérale, au mépris des droits et des libertés humaines ne peut évidemment pas faire l'objet de notre étude.

Malgré les conditions difficiles, le manque de temps, les services rendus par l'ONU depuis sa création, sont très appréciables. Mais il est évident qu'il faut, pour obtenir plus rapidement des résultats appréciables, faire de efforts pour implanter dans l'esprit des peuples son idéal humanitaire et travailler à en renforcer l'organisation. Mais pour arriver à ce que les nations s'attachent sincèrement et fortement à l'idéal humanitaire et renoncent dans la mesure nécessaire à leur nationalisme, il faut :

- 1) que tous les peuples soient indépendants et leur individus libres;
- 2) que les conflits entre nations soient résolus avec justice et par des méthodes démocratiques;
- 3) que la confiance règne entre les grandes puissances; réciproquement les petites nations connaissent exactement les buts et les intentions pacifiques de celles-ci et de leurs voisins envers elles. Toutes les garanties doivent être prises pour que les peuples respectent leurs droits et devoirs les uns envers les autres et que pleine justice leur soit faite en cas de conflit.
- 4) l'établissement de la démocratie dans le monde entier;
- 5) le développement de l'ONU, d'un organisme d'États unis en une réunion de nations unies.
- 6) que les nations voient que l'idéal des Nations-Unies devient plus forte à mesure qu'elles font des sacrifices dans le plan de la conscience nationaliste.

Il faut bien accepter comme une réalité inévitable le fait que dans l'état actuel des choses ces conditions n'étant qu'imparfaitement remplies, et les peuples ne se sentant pas en sécurité, ils renoncent difficilement à leurs tendances nationalistes et à la lutte pour la satisfaction de leurs intérêts nationaux. Ces mêmes tendances se reflètent naturellement dans l'enseignement de l'histoire. D'autre part le monde entier et en particulier les petits États sont soumis actuellement au danger d'une poussée impérialiste usant de l'idéologie communiste et nationaliste comme d'un moyen puissant de propagande et d'éducation. Ce fait doit également, dans la création et l'établissement de l'idéal humanitaire, être mis en ligne de compte. À l'avenir il faudra, pour empêcher des menaces pareilles, renforcer l'Organisation des Nations Unies ou, devant l'insuffisance de celle-ci, chercher les moyens de former un seul État fédéraliste du monde. Mais quel que soit l'état d'évolution des Nations Unies, il est certain que son premier but doit être la propagation de l'idéal humanitaire parmi

les peuples. La meilleure voie pour renforcer l'idéal humanitaire, est de réserver une large place à l'enseignement de l'histoire tout en le constituant de façon à faire ressortir le plus objectivement possible les relations de chaque histoire nationale avec l'histoire universelle. On établira ainsi, si ces idéaux se complètent ou s'excluent et dans quelle mesure ils peuvent être en accord et en harmonie. Ceci fait, l'application dans l'élaboration de l'enseignement de l'histoire en sera facilitée.

Pour ma part, je suis de ceux qui croient que l'idéal national sera sauvegardé comme un des idéaux humains, que l'ONU conserve sa forme actuelle ou qu'il se développe à l'avenir en une confédération mondiale ou les nations ne seraient plus qu'une unité culturelle. En effet le sentiment national des peuples en même temps que le sentiment humanitaire existait à l'état inconscient avant même la Révolution Française, entrave seulement par les sentiments humanitaires prêchés et propagés par les religions mondiales. L'homme est par tendance naturelle attaché par des liens moraux à sa famille, puis à la société dans laquelle il se trouve et au peuple ou à la nation dont il fait partie. En dernier lieu viennent les sentiments qu'il éprouve pour ses congénères et pour toute l'humanité. Tout lien moral est un élément exaltant et une force motrice de l'âme humaine. On ne peut concevoir un sentiment national fort dans une société où les liens de famille sont faibles, de même qu'il n'y a pas de sentiment humanitaire chez une nation dont le sentiment national est relâché. Le meilleur moyen de rendre l'humanité heureuse est de travailler à fortifier les liens entre individus et entre peuples. C'est pourquoi il est indispensable d'élever la culture morale au niveau de la civilisation technique et, en libérant ainsi l'homme de l'esclavage de la matière en même temps que de son égoïsme individuel, l'introduire dans un monde de jouissances supérieures. Les grandes personnalités historiques qui ont lutté au nom d'un idéal national, religieux ou humanitaire en sont des exemples. L'idéal humanitaire ne peut être fort que si les valeurs morales de même que le sentiment familial, national, religieux et leurs manifestations sociales dans la pensée, la littérature, la musique et l'art sont vivaces et vigoureux. Quand les relations internationales seront régies par des lois et principes aussi solidement établis que ceux qui régissent les démocraties, un nationalisme respectueux des droits d'autrui n'entravera en rien, mais consolidera plutôt les principes de solidarité mondiale. Dans un monde ainsi uniformisé, le sentiment de fierté nationale ne sera pas entaché de haine ou de mépris pour les peuples voisins, pas plus que dans une famille normale les liens de solidarité et d'affection ne sont pas cause de mépris envers une autre famille ni d'empêchement à l'idéal de nationalisme.

Chez l'homme l'attachement aux valeurs morales est proportionnel à son niveau spirituel et moral. Dans l'élaboration de l'idéal humanitaire, aucune des valeurs morales ne peut être négligée. C'est à ce titre que le nationalisme doit également y trouver son expression. C'est pourquoi

l'ONU qui a commence son oeuvre en acceptant la realite de chaque nation, reconnaîtra tout naturellement, lors de la creation d'un monde unifi6, le nationalisme comme etant la base de cette realite.

II.

Après avoir expose ci-dessus nos vues sur les relations entre l'ideal national et humanitaire, il nous reste maintenant à essayer d'etablir les m^thodes de fusion harmonieuse de ces deux tendances dans l'enseignement de l'histoire et la place qu'il faut reserver dans chaque pays aux histoires nationale et üniverselle. Il nous faut dans ce domaine prendre tout d'abord parti contre les objections de certains historiens strictement scientistes, qui considerent l'interpretationn de l'histoire au service de telle ou telle ideologie comme une atteinte à l'objectivisme. Aussi sacres que soient les ideaux humanitaires ou nationaux, aussi utile que puisse etre pour l'avenir de la civilisation la propagation de ceux-ci, il est evident que l'objectif de la science historique ne peut etre que la recherche de la verite. L'histoire ne peut pourtant ni etre deformee ni servir d'instrument a aucune cause. Les soucis d'objectivisme de ces historiens sont a coup sûr l'expression sincere mais incomplete de l'esprit scientifique. Dans l'enseignement de l'histoire tel que nous l'entendons, aucun fait historique ne peut etre ni deforme, ni omis pour les besoins de la cause. Comme quoi meme dans lesepoques et dans les pays de nationalisme extremiste, l'histoire n'avait pas ete, à quelques exceptions pres, entierement deformee. On s'etait contente d'etudier et d'interpreter les faits enpartant d'un point de vue determine et de faire ressortir les cotes les plus aptes à servir la cause. Si nous croyons que l'amour de l'humanite comme le sentiment national sont inh^rents a l'homme, l'histoire de chaque peuple doit en porter les traces. Şans s'eloigner de l'objectivisme historique, il s'agit seulement d'etudier les faits historiques d'un point de vue nouveau. En soumettant la matiere historique à cette nouvelle etüde, nous aurons non seule ement servi la cause de Phumanite unifiee, mais aussi celle de l'objectivisme historique qui s'en trouvera enrichi. Il est evident que l'histoire de chaque peuple contient bon nombre de faits pouvant illustrer etrenforcer ces deux ideaux, et il s'agit de les incorporer dans l'enseignement de l'histoire.

Pour demontrer la façon dont l'histoire peut etre enseignee avec des methodes nouvelles, nous prendrons des exemples dans l'histoire turque. Ces exemples illustreront les manifestations dans l'histoire turque de l'esprit nationaliste et humanitaire :

A- Les monuments historiques concernant les faits et gestes des souverains turcs de l'Asie Centrale avant l'Islam (VI - VIII siecles), montrent comment un peuple auparavant fort et heureux, tombe sous la domination chinoise, lutte avec en tete son souverain pour se liberer de la servitude, et comment, l'independance une fois acquise, il s'efforce de procurer un minimum de bien-etre à des hordes affamees et d'augme_nter

la population. Le monument exhorte, en un langage vivant et image, le peuple turc à ne pas oublier la triste période de servitude et à maintenir toujours la concorde afin de l'éviter. Ce texte en même temps que l'esprit qui l'anime est une des phases de l'histoire turque, propre à passer de génération en génération et à soulever l'émotion chez le lecteur turc et l'admiration chez l'étranger. C'est pourquoi il fait corps avec l'histoire et ne peut être retranché d'aucun manuel, si objectif soit-il.

De même, il est impossible de ne pas mentionner, pour bien faire ressortir le rôle d'animateurs joué par les Turcs après leur conversion à l'Islam, la gratitude exprimée dans leurs écrits par les écrivains musulmans. Ne pas accorder l'importance qu'ils méritent à des écrivains turcs comme Mahmud Kachghari ou à Ali Chir Nevai qui ont glorifié leur époque ou à des poètes comme Achik Pacha qui ont lutté pour l'indépendance de la langue turque, serait faire preuve de manque d'objectivisme historique. C'est ainsi qu'en rappelant tout objectivement ces faits historiques, il est impossible que le sentiment national ne s'éveille.

B- En dehors de ces exemples propres à entretenir le nationalisme, on peut, dans l'histoire turque, trouver un nombre considérable de faits et de pensées capables d'exalter le sentiment humanitaire. La vie des Turcs en Asie Centrale présente par le fait de la cohabitation en paix de groupements appartenant à différentes religions comme le Bouddhisme, le Chamanisme, le Christianisme, le Judaïsme et l'Islam un parfait exemple de tolérance religieuse et de liberté de conscience, tellement que les Turcs acceptaient non seulement dans leur communauté les éléments persécutés par d'autres religions, mais encore se répartissaient eux-mêmes en plusieurs communautés religieuses, vivant dans un même État. De même au temps des Seldjoukides (XI-XIII siècle) et dans l'Empire Ottoman, les Musulmans et les Chrétiens vivaient en parfaite harmonie. Cette harmonie fut même cause de fusion entre les religions; les tombeaux de saints chrétiens et musulmans furent des lieux de pèlerinage pour les croyants des deux religions. Les idées et les principes musulmans et chrétiens s'interpénétrèrent dans des ordres religieux auxquels s'allièrent les membres de l'une et l'autre religion. Un grand nombre de penseurs et de poètes, dont les œuvres conservent encore toute leur sainteté, prôchèrent les idées d'humanité et de tolérance dans des cercles musulmans, chrétiens et juifs. Quand mourut Djelaleddin Rumi, qui toute sa vie professa que toutes les religions viennent de Dieu et se rejoignent dans la voie du bien, les fidèles de toutes les religions qui suivirent son cercueil affirmèrent avoir appris leur propre religion de lui. Ses disciples affirmaient que seul leur maître méritait le titre de grand homme, puisqu'il était vénéré également par les partisans de plusieurs doctrines à la fois. Yunus Emre, un des créateurs de la poésie turque, affirmait que l'homme n'atteint à la maturité suprême que lorsqu'il arrive à considérer comme égaux et à aimer avec la même affection les 72 peuples de la terre. Ses poèmes restent et resteront

une source d'elevation et d'emotion pour le peuple turc. Enfin Nesimi, Bedreddin Simavi et bien d'autres encore sont dans l'histoire turque de brillants exemples de penseurs s'efforçant de fonder au dessus de l'ideal national et religieux un ideal plus vaste d'humanite. Ces idees ont joue un role preponderant dans le rapprochement des differents peuples au sein de l'Empire Ottoman et ont contribue a lui donner son caractere universel.

Il s'avere qu'en enseignant aux ecoliers de Turquie leur histoire de façon toute objective, on est amene à developper en eux le sentiment national et humanitaire a un degre d'equilibre parfait. En ajoutant à ceci l'enseignement de l'histoire des autres peuples sous la meme lumiere et en faisant une large part aux pensees et aux decouvertes des philosophes, des savants et des grands bienfaiteurs de l'humanite, l'enseignement de l'histoire aura atteint le but desire. L'importance respective des idees nationalistes et humanitaires dans l'histoire des peuples et de l'humanite sera nettement definie et les jeunes pourront ainsi arriver a etabliir l'equilibre indispensable entre l'âme et la matiere.

Essayons maintenant de fixer le centre d'interet autour duquel il faut grouper les faits historiques et la relation qu'il faut etabliir entre l'histoire nationale et l'histoire universelle pour l'enseignement dans differents pays. Une plus large place doit etre reservee à l'histoire des peuples lies les uns aux autres par des liens politiques, economiques et culturels plus etroits. La proportion dans laquelle seront enseignees l'histoire nationale et l'histoire universelle, tout en variant suivant les pays, devra etre etablie selon un principe bien defini. D'apres nous ce principe sera centrifuge et variera d'apres l'influence exercee par les autres peuples sur le peuple donne. L'interet de l'homme porte naturellement sur ce qui lui est le plus proche et s'elargit en proportion de la relation des evenements plus eloignes de son pays. Pour certains peuples ces relations peuvent aller jusqu'à l'histoire universelle; pour d'autres ce n'est pas le cas. Ces derniers devront necessairement depasser les frontieres de leur histoire nationale pour acquerir les connaissances indispensables d'histoire universelle. Il est, par exemple, inadmissible que des peuples n'ayant pas vecu dans l'Antiquite, ignorent cette epoque de l'histoire. L'histoire grecque et romaine doit etre enseignee en dehors de l'Europe, non seulement parce qu'elle est importante en elle-meme, mais pour permettre la comprehension de la civilisation europeenne qui a acquis une importance mondiale. Avec une telle Conception de l'histoire, il sera relativement facile d'elaborer les programmes d'enseignement dans les differents pays.

Après avoir fixe ces principes, il est indispensable de s'accorder sur certains points de vue et criteres dans l'interpretation des faits historiques. Acceptons une fois pour toutes le role de force motrice des religions dans la voie de la civilisation et de la culture, leur action en vue d'elever les âmes

vers des idées sublimes, d'établir l'ordre social sur la base du bien et de la vertu, et l'unanimité de leurs efforts pour le salut de l'humanité. Il n'est plus question alors de juger par des détails les religions qui concourent vers ces buts communs. Les croyances considérées comme sacrées et vérité divine par les fidèles d'une religion doivent être respectées par les autres. Cette Conception, tout en étant la plus humaine, peut rendre des services utiles dans la lutte contre l'expansion exagérée du matérialisme. Les études scientifiques ont prouvé aujourd'hui l'évolution des religions en rapport avec les conditions historiques et sociales et leur interpénétration tant sur le plan du culte que de la doctrine. Il est donc indispensable de supprimer une fois pour toutes les termes périmés de '*royants*' de '*me-creants*', de '*fideles*' et '*infideles*', qui, par leur caractère méprisant divisent les peuples entre eux. Les prophètes, les saints et les temples de toutes les religions doivent être respectés. Ceci ne nous empêchera pas de comprendre et de rendre les causes psychologiques et sociales des luttes entre les différentes religions. Les guerres saintes des temps passés, menées toutes pour un idéal, ont droit à notre admiration, que ses guerriers se soient battus pour une cause qui était celle de nos aïeux ou non.

Comme pour les religions, il nous faut posséder des points de vue communs dans l'interprétation des civilisations. Le projet de l'UNESCO souligne l'emprunt d'éléments multiples fait par chaque civilisation sur les civilisations précédentes. Les livres et l'enseignement historique doivent accorder à ces influences l'importance qu'elles méritent. Par exemple la grandeur de la civilisation grecque, quoique incontestée, est inexplicable sans l'influence des civilisations du Moyen-Orient, de même la civilisation islamique est une synthèse des civilisations grecque et orientales antiques. Il faut éviter, comme on le fait encore parfois, de nommer cette civilisation, civilisation arabe. L'histoire a établi qu'elle est l'œuvre de toute la communauté des peuples musulmans. Aucune civilisation n'est l'œuvre d'une seule nation. Nous ne pouvons également pas ignorer le rôle important joué à ses débuts par les Chrétiens et les Juifs de l'Orient, porteurs des traditions grecques et orientales antiques.

Il est impossible de comprendre et de juger à sa juste valeur la civilisation musulmane, si on ne parvient pas à la sortir des cadres étroits de la science orientaliste, pour lui donner la place qu'elle mérite dans les livres scolaires et les cercles plus larges. La Renaissance est due au contact de l'Europe par l'Espagne, l'Italie du Sud et, par l'entremise des Croisés, avec le monde islamique. Jusqu'au XVI. siècle les œuvres maîtresses de la culture islamique concernant les sciences positives étaient, dans leur traduction latine, les principaux objets d'étude des universités européennes. De même qu'Aristote, Platon, Gallien, Ptolémée étaient assimilés par la culture musulmane, des philosophes et des savants comme Farabi, Ibn Sina, Kharezmi, Ibn Baja faisaient partie du patrimoine cul-

tuel europeen. Ibn Ruchd n'etait connu dans le monde musulman que comme un philosophe, alors qu'en Europe il passait aussi pour le fondateur d'une ecole philosophique, l'Averrhoisme. Un des plus celebres penseurs de la Renaissance, Bacon, affirmait que pour connaître la civilisation grecque, il fallait avant tout etudier la civilisation musulmane et pour comprendre Aristote, avoir lu dans leur texte Ibn Sina et Ibn Ruchd.

Après avoir elargi ainsi nôtre horizon, nous eviterons de generaliser un jugement qui n'est vrai que pour l'Europe, a savoir que le Moyen Âge est une sombre periode d'arret de la civilisation. Les effets de ce point de vue errone se retrouvent malheureusement aussi dans certains pays d'Orient, prives d'esprit critique et ingrorants de leur propre histoire.

Il est en outre possible de fusionner les civilisations grecque, islamique et chretienne, nees toutes trois sur le meme sol et les memes fondations, en un denominateur commun de civilisation mediterraneenne, avec la seule difference que cette civilisation a, durant des siecles, varie son centre de gravite de l'Est vers l'Ouest. Tout en s'entendant sur les relations entre les differentes civilisations mediterraneennes, il faut etablir le degre de relations entre elles et les civilisations tres eloignees, relations qui varient avec les conditions de temps. En effet la Chine avec la decouverte du papier, de la soie et le role qu'elle a joue dans la decouverte de l'imprimerie doit avoir la place qu'elle merite. Les influences exercees par la philosophie mystique, la litterature et les mathematiques hindoues par l'intermediaire des peuples de l'islam et du Moyen-Orient sur le developpement de la civilisation europeenne est propre à nous faire comprendre le present et connaître l'Orient. Par la meme occasion nous pouvons constater les liens etroits qui lient les civilisations et les peuples entre eux. Il faut en outre etudier, sans étroitesse d'esprit, dans chaque pays les elements dus à l'influence de pays voisins. Un examen serieux de la culture turque actuelle montre qu'elle contient des elements chinois, hindous, iraniens, arabes, grecs, italiens et un grand nombre d'ingerences de l'occident moderne. Il y a de meme bon nombre d'exemples d'influence de la culture turque sur les pays voisins, les Turcs ayant, par leur position centrale entre plusieurs civilisations, joue aussi le role de mediateurs entre les civilisations. Ceci est vrai egalienient pour presque tous les pays du monde.

Il faut d'autre part mettre fin à la discussion pour la paternite de certaines decouvertes scientifiques ou techniques et etablir la verite historique pour l'appliquer partout. Autant pour servir l'ideal humanitaire que par respect pour l'objectivite historique, il faut egalienient supprimer certains partis pris ou termes injurieux, restes des conflits religieux ou politiques entre les peuples. Citons un exemple : à la suite des differences de croyance et des luttes politiques, l'Europe avait adopte une attitude negative envers la Turquie. Les Turcs furent consideres tout un temps comme un peuple 'barbare', ennemi de la civilisation. Les traces de cette con-

ception ne sont pas encore complètement effacées. Il y a encore quelques historiens dont la perspicacité est entravée par ce parti-pris. Une telle Conception, tout en étant historiquement fautive, est nuisible aux idées d'humanité unifiée. Il est d'autre part évident qu'elle a été émise, sans nul égard à la vérité historique, puisque le peuple turc aurait été incapable, s'il avait eu les défauts qu'on lui impute, de régir pacifiquement les trois quarts du bassin de la Méditerranée et une grande partie de l'Europe centrale. On voit bien, au contraire que l'Empire Ottoman, se basant sur des principes de tolérance religieuse, de liberté culturelle, de bien-être économique et de justice sociale, fut un régime bien souvent désiré et facilité par les peuples eux-mêmes. Le fait que les Byzantins le préférèrent à l'emprise de l'Occident catholique est bien connu. Ce fut l'Empire Ottoman qui mit fin aux désordres et à l'anarchie qui régnaient dans les Balkans par suite des luttes nationales et religieuses. La tolérance religieuse des Turcs était si connue, qu'il y eut en Europe, au plus fort des querelles religieuses, des communautés protestantes pour désirer l'arrivée des Turcs, afin d'établir la paix et la liberté de conscience. Les Juifs chassés par l'Inquisition d'Espagne, cherchèrent également refuge dans l'Empire Ottoman et y vécurent en paix. C'est ainsi que, jusqu'à l'affaiblissement de l'Empire et de son organisation et à l'expansion du nationalisme à la suite de la Révolution Française, aucun mécontentement sérieux ne s'était élevé contre la domination ottomane. Ses peuples retrouvèrent, lorsqu'ils eurent recouvré l'indépendance, leur caractère et leur culture nationale intacts. On ne peut s'attendre à ce que les Balkans louent la domination Ottomane qui représentait malgré tout une domination étrangère pour eux. Mais la déformation des faits historiques sous l'influence du nationalisme extrémiste, tel qu'il se rencontre dans certains pays balkaniques, n'est à coup sûr ni conforme à l'idéal d'humanité, ni à la vérité historique. Il est surtout impardonnable que des nations jouant le rôle de tiers entre deux peuples se mélangent d'expliquer et d'interpréter leurs relations, leur dictent un subjectivisme à suivre et se servent de leur histoire pour inculquer ou perpétuer la sympathie à l'égard d'un des peuples en présence.

Comme il est souligné dans le rapport de l'Unesco une plus grande place réservée dans l'enseignement à l'histoire sociale et économique qu'à celle consacrée aux événements politiques et militaires, aidera non seulement à effacer les antipathies entre peuples, mais aussi répondra mieux aux conceptions de l'étude historique moderne. Les faits politiques et militaires ne doivent occuper dans l'enseignement qu'une place relative aux conséquences historiques qu'ils ont eues. Les Conquêtes d'Alexandre le Grand, par exemple, ayant donné lieu à l'expansion de la culture grecque vers l'est et à la naissance de nouvelles civilisations, méritent un large exposé, mais les péripéties de la conquête elle-même ne doivent figurer que dans leurs grandes lignes. De même les causes et les conséquences des

grandes invasions sont sûrement plus intéressantes à traiter que le détail de leur déroulement politique et militaire.

Mais ici une remarque s'impose. Le stade avancé des études et des méthodes historiques en Europe facilite l'étude et l'enseignement scientifique de l'histoire européenne dans ce sens. Mais tel n'est pas le cas pour l'histoire de l'Orient par exemple. Ceci ne doit quand même pas nous empêcher d'espérer que des historiens distingués entreprendront l'étude, avec la même largeur de conception, des domaines moins explorés de l'histoire.

Par contre, l'influence des faits militaires qui doivent nécessairement être mentionnés dans le nouvel enseignement ne semble pas très redoutable. Car l'idéal d'humanité, l'amour et l'estime entre nations une fois établis, ces événements seront considérés comme une sorte de fossiles. Un exemple pris dans l'histoire turque illustrera cette affirmation. Les Turcs, qui avaient à lutter en Asie centrale avec la conquête et les conquérants arabes, considéraient ceux-ci comme des ennemis. Mais une fois la croyance musulmane adoptée, ce sentiment se transforma, les conquérants arabes furent désormais considérés comme des missionnaires, des saints. et ils perdirent leur force de sainteté lorsque dans la période actuelle le sentiment nationaliste acquit autant d'importance que le sentiment-religieux. On a maintes fois vu que de longues inimitiés parmi les peuples n'empêchent pas l'établissement dans le présent de bonnes relations et d'entente. Il est donc évident qu'une conception nouvelle suffira à balayer toutes les haines du passé.

Il n'y a pas lieu de craindre non plus que l'enseignement historique seme l'inimitié entre nations pour des temps autres que les Temps Modernes, puisque c'est avec eux que naît le concept de nationalité. L'histoire des Temps Modernes doit être écrite avec beaucoup de soins. Les causes, les responsabilités des guerres, les conséquences des victoires, des défaites doivent être établies avec le maximum d'objectivité scientifique. Même s'il y a des peuples qui se refusent à cette objectivité, ils doivent pouvoir être amenés à constater et adopter l'objectivité mise au jour dans l'histoire de leurs voisins. Si les relations présentes entre peuples sont bonnes, le passé reste lettre morte. Le contraire aussi est vrai. En voici un exemple : les revendications territoriales des Russes sur la Turquie depuis quelques siècles ont créé chez les Turcs un esprit d'hostilité envers la Russie. L'enseignement des nombreuses guerres entre ces deux peuples peut renforcer cette hostilité. Mais il faut noter que ce sentiment n'est pas porté contre le peuple, mais contre l'État russe. En effet, en dehors des relations politiques entre les deux pays, les deux peuples ont eu l'occasion de se connaître et de s'entendre sur un plan amical. En Anatolie orientale, région que je connais particulièrement bien, le peuple considère le Russe en tant qu'individu comme élément, hospitalier, franc et débonnaire. De

prime abord on pourrait croire que ces deux sentiments se contredisent. En realite, il est certain que le jour où l'Etat russe abandonnera les revendications territoriales qui blessent l'amour-propre national et le sentiment de justice du peuple turc, l'inimitie disparaîtra aussitôt.

Il est en outre evident que dans un monde unifie, où les nations seront respectueuses de leurs droits les unes des autres, les plus fortes amities seront etablies entre peuples limitrophes. Les luttes sanglantes entre Grecs et Turcs à la suite de la Premiere Guerre Mondiale n'ont en rien entrave la solide amitie qui s'est fondee depuis lors entre ces deux peuples.